

Literarni teksti, ki interpretirajo mlajšemu otroku to tematiko, uporabljajo zakonitosti pravljice kot književne vrste; zgodovinsko-realistični element je tej vrsti sam po sebi tuj, saj se je zakonitost te vrste izoblikovala v zgodovinsko povsem drugem času, ob drugačnih duhovnih pogojih. Ali pa se na tem področju ustvarjalci poslužujejo prvin in otroškega fantazijskega sveta, preko katerega skušajo izraziti vrednote NOB. Tudi tu pisatelji ostajajo na pol poti. Zbirka črtic L. Suhadolčana »Punčka« je taka, na pol prehojena pot. Smejoči pajac, ki obvisi na žični ograji taborišča, zmaličen medvedek pod gosenicami tankov, razcefrana punčka, s katero se žogajo nemški vojaki, gredo v smeri šoka. Tu prvine otroškega fantazijskega sveta niso prisotne kot interpretatorji tega sveta, marveč so najobčutljivejše sredstvo, preko katerega želi pisatelj sprožiti v otroku odpor do sovražnika. Tako pojmovani in sproženi efekti pripeljejo do šoka; te vrste terapija, ki naj otroka temeljito »ozdravi« vsakršnega nesporazuma v njegovem odnosu do sovražnika, ni književnosti in tudi otroški književnosti adekvatno izrazno sredstvo. Zato izpoved Nataše (v reviji Borec 1964/2): »Bilo me je strah, po takih zgodbah sem se ponoči zbudila in jokala...«

Simbolni pomen, ki ga ti teksti v sebi nosijo, bi lahko zazvenel v svetu literature za odrasle — vendar kot že rečeno, pisatelj je ostal na pol poti, ker je s temi črticami želel priti v svet mladinske in še posebej otroške literature. Ob takih besedilih se tudi sprašujemo, ali izhaja avtor iz resničnih dogodkov, ki so jih otroci vojne doživljali, otroci, ki so zavoljo takih dogodkov pretrpeli okrutne duševne pretrese? Ali je edina pot, da ohranjamo odpor do vojne, pot šoka, ki ga smemo ali ne smemo prihraniti sedanjim generacijam? Čeprav je bil nekoč resnica? Zgodovinska resnica, resnica individualnega doživetja, umetniško izpovedana resnica — to so problemi, s katerimi se je literarna teorija že ukvarjala prav ob nesporazumih, ki so nastajali na področju literature s tematiko NOB. Nikoli niso mogla literarno-teoretična razglabljanja dati zadovoljivih odgovorov na ta vprašanja; odgovor daje lahko samo resničen umetniški tekst, tudi na področju mladinske literature. Prav pa je, da smo občutljivi, da vsa ta vprašanja zaznavamo, jih obravnavamo, iščemo odgovore in se tudi razburjamo.

Moja razmišljanja bodo dosegla svoj namen, če bodo spodbudila k nadaljnjemu obravnavanju in iskanju odgovorov.

Zapiski, ocene in poročila

PRAKTIČNA POLJSKA STILISTIKA

Za obširno *Poljsko stilistiko* iz leta 1959 — o njej smo poročali tudi v našem časopisu¹ — je na Poljskem izšla pred nedavnim nova knjiga s tega področja, ki ima naslov *Praktična stilistika*.²

Prvo od teh dveh knjig je kot pionirsko delo poljska kritika ocenila pohvalno, zlasti še zato, ker sta morala avtorja sama zbrati vse jezikovno gradivo, saj jima niso

bile na voljo nikakršne poprejšnje monografije ali vsaj opisi konkretnega stila. Knjiga pa je naletela tudi na ostro kritiko, predvsem glede teoretskih izhodišč, ki da so tradicionalna, da zaostajajo za novodobnim pojmovanjem stilistike, kakršno so

¹ JIS VII, 1961/2, št. 6, 7.

² Anna Wierzbicka, Piotr Wierzbicki, *Praktyczna stylistyka*. Warszawa 1968, 1969².

razvile pomembne šole na zahodu in na vzhodu: nemška z L. Spitzerjem, ženevska s Ch. Ballyjem, ruska z V. V. Vinogradovom in strukturalistična.

Praktična stilistika ni vzbudila takih očitkov, nasprotno — poljske ocene poudarjajo novatorstvo te knjige, njen nevsakdanji jezikoslovni nazor, ki da je nov ne samo za srednješolsko, temveč tudi za visokošolsko polonistiko. V čem je ta novost?

Pisca označujeta v uvodu svoje delo za poizkus pokazati problematiko jezikovne spretnosti v sporočilih praktičnega značaja, kot so: pogovor, govor, diskusija, pismo, članek, znanstvena informacija. Ne gre torej za obravnavo tistih jezikovnih sredstev, ki sestavljajo posebnost leposlovnega dela, temveč za uporabno funkcijo knjižnega jezika (govorjenega in pisanege), gre za spretno izražanje, za pravo besedo na pravem mestu. Pri pisanju te knjige se nista mogla opreti na domača dela te vrste, ker je zadnja poljska praktična stilistika izšla pred pol stoletja in je bila že takrat zelo zastarela, pač pa sta, kot sama pravita, sprejela nekaj iz antične retorike, nekaj misli iz bogate tuje (francoške, angleške in ameriške) literature te vrste, nekaj gradiva so jima dale izkušnje pri pouku, precejšen del pa sta samostojno obdelala.

V okviru uvodnega poglavja sledi funkcionalna razčlenitev jezika, ki zajema pojme: domači govor (»prvi človekov jezik«), knjižni jezik (»drugi človekov jezik«), stil, norma, napaka, purizem, pravilnost, primernost, spretnost. Stil je označen kot sistem jezikovnih sredstev, ki jih med sinonimi — med starejšimi in novejšimi oblikami — izbiramo za določeno funkcijo, stilistična norma pa kot intuitivno jezikovno znanje, ki nam narekuje, katere izraze naj izberemo, kot kompleks izkušenj, ki nam določajo izbiro, ne pa kompleks pravil brez izjeme. Za pisani jezik je drugačna norma kot za govorni — naš jezikovni čut moti vnašanje pisanege jezika v govorni, obratno pa ne: jezik napreduje in se razvija v govorni obliki. S prodorom teh oblik v dialoge v 19. stoletju in v pripovedništvo v 20. stoletju se je knjižni jezik poživil in izpopolnil. Ne samo poezija, temveč tudi vsakdanji jezik ustvarja nove zveze, nove metafore, ki namerno ne upoštevajo norme. Nenamerno odstopanje od norme pa je napaka. Veliko zanimanje širokih krogov poljskih izobražencev za jezikovno pravilnost izvira iz bojzani, da je poljski jezik ogrožen, da preži nanj nevarnost tuje navlake, narečnih in žargonskih oblik ter bar-

barizmov. Ta skrb je deloma ostanek preteklosti, ko je bil v nevarnosti ne samo obstoj poljskega naroda, temveč tudi njegov jezik, deloma pa jo poraja položaj poljskega knjižnega jezika po drugi svetovni vojni, ko je v prejšnjo maloštevilno, izbrano plast izobražencev prešlo na stotisoče ljudi z narečnimi in žargonskimi relikti. Na tako razširjeni družbeni podlagi nastaja res kakšna jezikovna mešanica, ki pa je osnova za prihodnjo zgodovinsko etapo knjižne poljščine. Skrb za »čist« jezik spremlja purizem — netoleranca nasproti stvarnemu družbenemu položaju jezika. Puristi obsojajo posamezne besede same po sebi, ne glede na rabo, ne zavedajo se relativnosti in zgodovinske omejenosti jezikovnih prepovedi. Zanimanje za jezikovno pravilnost se ponavadi omejuje na iskanje napak, zanemarja pa pozitivno stran, to je spretnost v izražanju, pri kateri je treba upoštevati ves kompleks jezikovnih sredstev. Pri oblikovanju sporočila je važno, kako besede razvrščamo, kdaj uporabljamo nominalne konstrukcije, kako dosežemo zgoščenost itd. Spretnosti v izražanju se ni mogoče naučiti, treba si jo je pridobiti z vaj.

Temu uvodu z načelnimi vprašanji, o kakršnih razpravljamo tudi pri nas, sledi devet poglavij praktične stilistike — med njimi so tri posebno nova in zanimiva. Prvo, naslovljeno *Preciznost — nepreciznost* govori o možnostih in mejah pri izbiranju *leksikalnih* sredstev, ki naj z njimi natančno izrazimo določeno vsebino v določenih okoliščinah. Pomenski obseg dveh besed oziroma besednih zvez se ali pokriva (npr. hitro — urno) ali križa (npr. kozarec — vrček), lahko je en pomen obsežen v drugem (npr. ženska — starka), ali pa nimata besedi nič skupnega. V jeziku so popolni sinonimi, vendar imata včasih dve besedi sicer isti pomen, a različno ekspresivno vsebino (npr. moški — dedec). Lahko pa je tudi ekspresivna vsebina ista, različna pa evokativna vrednost (npr. avto — voz): ko slišimo določeni sinonim, nam to »evocira«, priključuje v zavest predstavo, kateri družbeni plasti pripada tisti, ki ga uporablja (besedo »voz« predvsem lastniki avtomobilov in šoferji — vsaj na Poljskem!).

V jeziku so besede z enakim pomenom, vendar ima vsaka svojo strogo določeno rabo (npr. voditelj — šef — direktor — načelnik — komandant). Tu ne odloča pomen (ker je isti) niti ekspresivni element (saj je enak), temveč navada, tradicija. Takšno besedno izobilje — redundanca — je ko-

ristno, ker odpravlja nesporazume, poleg tega pa dvojnice poživljavajo sporočilo.

Že stari Grki so spoznali, da vsebina vsakega stavka obsega dva elementa: neko osebo, reč ali dejanje, o katerem hočemo kaj sporočiti (logični subjekt), in neko značilnost, ki jo pripisujemo temu subjektu (logični predikat). Če je beseda v stavku logični subjekt, jo lahko v nadaljnjem nadomestimo z drugo, po pomenu splošnejšo besedo, s katero je mogoče identificirati tisto osebo, stvar itd.

Npr.: *To je javor. To drevo je košato.*

Če pa je beseda logični predikat, je ni mogoče nadomestiti s splošnejšo, če vsebina te splošnejše besede ni bogatejša od vsebine logičnega subjekta. Nesmiselno je reči: *Ta javor je drevo.*

Splošnejšo besedo pa uporabimo, kadar posebne lastnosti niso za nas bistvene. Npr.: *Kupila sem sadje* (namesto: jabolka, pomaranče itd.)

Če nadomestimo posebno besedo s splošnejšo v stavku, ki izraža kakšno možno ali neresnično stanje, se pravilen smisel spremeni v napačnega. Smiselno je reči, ko gledamo lipo: *To ni javor*. Napačno: *To ni drevo.*

Enako pomembna kot natančnost v besedah je natančnost v stavkih, zato jih pogosto popravljamo. Npr.: kratki odgovor: »Ne vem« spremenimo v novo, preciznejšo in hkrati previdnejšo formulacijo: »V tem trenutku ne znam odgovoriti na to vprašanje.« Ali: »Jutri bo film na televiziji.« Nova verzija: »Jutri bo gotovo (brez dvoma) film na televiziji« daje trditvi oseben značaj, ni torej gotovo, da bo na televiziji res film. Sestavni del jezikovne spretnosti so tudi fraze — obrabljene besede in besedne zveze, ki spretno skrivajo informativno vrednost. Tak jezik je značilen za dokumente s področja mednarodnih odnosov (izjave, intervjuji, spomenice, zaključna poročila o razgovorih), uporabljamo pa ga tudi v pogovorih, ko se skrivamo za nedoločno besedo, kadar nočemo biti stvarni (npr. neki moj znanec, soseda itd. namesto konkretnih imen).

V zaključnem delu tega poglavja je govor o razvlečenosti in zgoščenosti. Daljše sporočilo (npr. referat) ima več elementov, kot je nujno potrebno za sporočanje: ponovne formulacije problema, ponavljanje istih misli v različni obliki, vmesne in končne povzetke. Take redundance pa ni v brzojavkah, v oglaših, v enciklopedičnih sestavkih, v pravnih aktih, na področju matema-

tike, logike ipd. Za zgoščeno sporočanje je treba poznati tipične okrajšave.

Naslednje poglavje *Stavek namesto stavka* obravnava pomensko enakost stavčnih konstrukcij. Za sinonimijo dveh stavkov ni važno, iz katerih besed sta zgrajena, temveč le, kako sta zgrajena. Lahko je ohranjena popolna oblikovna simetrija, lahko pa nova varianta terja spremembo te ali one besede. Npr.:

Jablane cvetijo in hruške cvetijo. =
Jablane in hruške cvetijo.

Janez dobro plava. = *Janez je dober plavec.*

Peter krade. = *Peter je tat.*

Deležniške zveze (oba prislovna deležnika, za istodobnost in preddobnost, trpnopretekli deležnik) stavke skrajšujejo, včasih pa se z njimi dá izogniti ponavljanju oziralnega zaimka. Deležniki sodijo med sredstva poljskega pisanega jezika, v govoru zvenijo nenaravno, zlasti deležnik na — (v)ši. Posebno opozorilo velja napačni rabi prislovnih deležnikov v stavkih, ki imajo drug osebek.

Obširneje — in bolj izvorno — je obdelano razmerje med tvornim in trpnim načinom (v poljščini je namreč trpnik pogost). Na primerih je prikazano, kako nista vselej pomensko enaka stavka, sestavljena sicer iz istih besed, a je njuna glagolska vsebina izražena enkrat z aktivom, drugič s pasivom. Avtorja grajata mehanično spreminjanje tvornih stavkov v trpne, kakršno se srečuje v šolskih slovnica, ter nadrobno utemeljujeta pravilno rabo trpnika kot eno od sredstev jezikovne spretnosti.

Zelo primerno jezikovno sredstvo so tudi »skromni prilastki«, ki okrajšano izražajo glagolsko vsebino in tako nadomeščajo cele stavke.

Enako vlogo imajo nazivi za osebe (nomina personae), ki izražajo stalno nagnjenje (povečini slabo navado) ali stalno dejavnost. Npr.:

Janez ponavadi preveč je. — *Janez je požeruh.*

Jože piše pesmi. — *Jože je pesnik.*

Enkratno dejavnost je primerno izraziti s takim povednim določilom le, če vsebuje samostalnik element dovršnosti. Npr.:

Jože je napisal pesniško zbirko. — *Jože je avtor pesniške zbirke.*

Jezik dobro občuti pomenski razloček med dovršnostjo in stalnostjo. Npr. jezdec :

džokej, igralec : kvartač, tekmovalec : športnik ipd.

Pri nazivih za dejavnost (nomina actionis) so pomembni predlogi (predložne zveze), ker po le-teh sklepamo, za kateri čas in naklon gre v stavku, ki ga tak samostalniki nadomešča. Npr.:

Nisem šel na dogovorjeni sestanek, ker je prišel moj oče. — Nisem šel na dogovorjeni sestanek zaradi očetovega prihoda.

Če bo prišel moj oče, ne bom šel na dogovorjeni sestanek. V primeru očetovega prihoda ne bom šel na dogovorjeni sestanek.

Soodloča o pomenu tudi čas in aspekt osebne glagolske oblike ter aspekt glagola, iz katerega je nomen actionis izpeljan.

Poleg odvisnikov nadomeščajo taki samostalniki tudi glavne stavke, zlasti dnevni tisk jih rad uporablja, včasih tudi brez potrebe. Npr.:

Poraslo je število nezgod na cestah. — Porast števila nezgod na cestah.

V odstavku o spreminjanju premega govora v odvisni govor beremo spet netradicionalna navodila, kako je treba ohraniti subjektivni komentar govoreče osebe. Npr.:

Peter je rekel: »Žal nimam te knjige.« - Peter je z obžalovanjem rekel, da nima te knjige.

Nadaljnja poglavja Praktične stilistike govorijo o pravilnem besednem redu, o frazeologiji, o rabi vejice (namesto veznika) v priredno zloženem stavku, o izogibanju večpomenskosti, o ponavljanju besed in besednih zvez in — v zadnjem poglavju — o načinih povezovanja stavkov v tekst. Pozornost vzbuja predzadnje poglavje že zaradi naslova, ki se glasi:

Besedne operacije. Razmerje med besedami je prikazano kot v aritmetiki v obliki proporcij, vsot in razlik, na podlagi ugotovitve, da je pomen besede kombinacija določenih osnovnih pomenskih značilnosti (jezikovnih »generatorjev«, kakršen je v matematiki število 1). Npr.:

$\frac{\text{človek}}{\text{moški}} = \frac{\text{otrok}}{\text{deček}} \quad \frac{\text{ženska}}{\text{deklica}} = \frac{\text{moški}}{\text{deček}}$

Iz matematike je tudi prevzet pojem funkcije. Npr. argumentu »človek« prireja funkcija »mladič x-a« vrednost »otrok«, besedi »govoriti« prireja funkcija »nehati x« vrednost »umolkniti« ipd.

Različnim kombinacijam pomenskih elementov ustrezajo v jeziku najrazličnejše besede in besedne zveze, te kombinacije so torej vir bogate sinonimike vsakega jezika.

V posameznih razdelkih govori to poglavje v obratnih razmerjih ali konverzijah, npr. *Janez je mlajši od Petra. — Peter je starejši od Janeza.* Nadalje o vzročni zvezi, izraženi s »ker, zaradi, to povzroča, iz tega izvira« itd., pa tudi s pomensko vsebino takih glagolov, kot so: *posaditi (:sesti), položiti (:ležati), uspavati (:zaspati), ter glagolov, ki so sorodni glagolu »ustvariti« in »odpraviti«.* Npr. *zgraditi (hišo), pripraviti (kosilo), razpustiti (društvo), porušiti (hišo)* ipd.

Sledi razlaga o modalnih elementih, ki jih govoreča oseba vnaša v pripoved, če hoče izraziti trditev, dvom, domnevo; npr. *popolnoma, očitno, najbrž, menda, sploh ne, nedvomno* itd.

O zanikanju zvemo, da ga poleg nikalnega stavka izražajo razne okrajšave, npr. *plešast = nima las, gladek = nima vdolbin in vzboklin* ipd.

Na podoben način so prikazane še »besedne operacije« pri ocenjevanju, intenzivnosti in kakovosti.

V vseh poglavjih so ob razlagi posameznih problemov vaje v jezikovni primernosti ali spretnosti. Zavzemajo dobro četrtino knjige in odlično ponazarjajo ter hkrati utrujejo teoretska razmišljanja. Kakor so le-ta morebiti v posameznostih sporna, so vaje tako skrbno in praktično sestavljene, da jih lahko s pridom uporablja vsakdo, ne glede na to, koliko pozna novejši smeri v jezikoslovju.

Kljub temu, da ima knjiga poljuden značaj, bi bila lahko bolj zgoščena, predvsem pa bolj pregledna, saj prav za poljudnoznanstveno delo pričakujemo, da bo glede na širši krog bralcev morda nekoliko razvlečeno, a živo, nazorno razvijanje teze na koncu strnjeno v kratke, dobro vidne zaključke. K taki preglednosti bi lahko pripomogel tudi tisk, če bi bil bolj raznovrsten.

Knjigi tudi manjka seznam strokovne literature. Marsikaterega izobraženca — saj predvsem tem je Praktična stilistika kljub poljudnoznanstveni razlagi namenjena — bi gotovo zanimalo katero od tujih del te vrste, ki jih avtorja v uvodu omenjata samo na splošno, kot »na stotine knjig o jezikovni spretnosti«. Tu imata v mislih zahodne jezike, a tudi na vzhodu, pri slo-

vanskih narodih je gotovo kakšen dober priročnik te vrste. Namesto tega so samo tri kratke opombe pod črto; na strani 59 beremo: »Ko piševa tu in na drugih mestih v knjigi o logičnem osebku in povedku, se opirava do neke mere na koncepcijo velikega jezikovnega filozofa Charlesa Sandersa Peircea ter na delo poljskega lingvистa Andrzeja Bogusławskega Novum i datum (referat na seji Poljskega jezikoslovnega društva leta 1965)«. Na strani 193 sta poleg Bogusławskega omenjena »dva mlada moskovska lingvистa, Igor Melčuk in Aleksander Žolkovski«, vsi trije v zvezi s

koncepcijo semantike kot »besednih operacij«; tretja opomba je na strani 288: »Na ekspresivni značaj »spajajočih besed« je opozoril veliki filozof in jezikovni teoretik Bertrand Russell.«

Kljub tem pomanjkljivostim lahko zaključim svoje poročilo o Praktični stilistiki Anne Wierzbicke in Piotra Wierzbickega z besedami poljskega recenzenta W. Pisarka: »Zelo dobra, zelo zanimiva in zelo koristna knjiga.«

Rozka Stefan
Filozofska fakulteta Ljubljana

BROZOVIČEV STANDARDNI JEZIK*

V knjigi je zbranih pet razprav, ki so že bile objavljene v domačem in tujem revalnem tisku. Napisane so bile od l. 1964 do 1969. Razprave so urejene tematsko, ne kronološko. Prehajajo od splošne k specifični problematiki.

Najobsežnejša je prva razprava z naslovom »Slavenski standardni jezici i uspredna slavistika« (9—62). Je zelo pomembna za razumevanje avtorjevega odnosa do zapletenih in občutljivih jezikovnih problemov, ki jih obravnava v naslednjih razpravah, zlasti v zadnjih. Uvodoma razloži svoja teoretična izhodišča in utemelji izbiro termina »standardni jezik« v primerjavi z izrazi, ki so poleg omenjenega še v rabi (nem. Literatursprache, Schriftsprache, angl. literary language, franc. langue nationale, itd.). Avtor proučuje jezikovni sistem v sociološko-etničnem smislu. Ugotavlja, da se normiran in funkcionalno polivalenten standardni jezik oblikuje, ko se neka etnična oz. nacionalna skupnost vključi v mednarodno civilizacijo. Pri tem je možnih več kombinacij: 1 narod 1 standardni jezik 1 diasistem; 1 narod 1 standardni jezik 2 diasistema (npr. franc. — provansal.); 2 naroda 1 standardni jezik 1 diasistem (npr. angl.-amer., srbh., itd.). Naravna je težnja, da en narod izoblikuje en standardni jezik. V primerih, kjer en standardni jezik uporablja več narodov, nujno nastajajo variante. Pri tem se struktura jezika večinoma ne spremeni. Prav tako imajo variante isti sistem, le dopolnjen z dvojnicami. Ob tem vprašanju je zelo dobro pojasnjena razlika med variantama enega standardnega jezika in dvema standardnima jezikoma, ki sta se razvila na osnovi enega diasistema. V zadnjem primeru

imamo dva sistema norm. Nacionalno nehomogen standardni jezik obstaja samo kot sistem, praktično pa se realizira, tako v govoru kot v pisavi, samo v obliki variant. Dalje avtor navaja kriterije za klasifikacijo standardnosti, ki bi bili uporabni za katerokoli jezikovno družino. Po teh kriterijih definira in primerja posamezne slovanske jezike. Zanimiva je ugotovitev, da se slovanski standardni jeziki močno razlikujejo po tem, kako sprejemajo vplive drugih evropskih jezikov. V tem se ločita tudi obe varianti srbohrvatskega jezika.

V drugi razpravi »Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa medu slavenskim standardnim jezicima« (63—83) avtor opozarja, da se vplivi lahko kažejo na različnih področjih (gramatične norme, pravopisne norme, terminologija, stilistika, itd.). V okviru slovanskih jezikov raziskuje vzroke, zakaj do močnejših vplivov med jeziki sploh prihaja. Jeziki, ki nimajo razvitih vseh funkcij, si morajo izposojati določeno terminologijo od jezikov, ki imajo ta področja dobro razvita. Ta ugotovitev ni nova, vendar je proučevanje vplivov med posameznimi slovanskimi jeziki še posebej zapleteno. Puristične težnje so se namreč v določenih obdobjih močno menjale (politični, nacionalni razlogi) in se je slika tako precej zbrisala. V večji ali manjši meri prihaja do takih pojavov tudi pri drugih jezikih, v slovanskih jezikih pa so posebno zanimivi.

* DALIBOR BROZOVIČ, STANDARDNI JEZIK (teorija, uspredbe, geneza, povijest, suvremena zbilja). Matica Hrvatska, Zagreb 1970.